FEHÉR GYÖRGY*

GRÓF KÁROLYI SÁNDOR (1831–1906),
AZ AKTÍV ARISZTOKRATA**

Kulcsszavak: *arisztokrata; agrárius; szövetkezeti mozgalom; hitelszövetkezet; fogyasztási és értékesítési szövetkezet*

A CSALÁD

Gróf Károlyi Sándor 1831. november 10-én született Pesten, gróf Károlyi István és gróf Esterházy Franciska házasságából. Gyermekeiket Magyarországtól távol – Ausztriában és Itáliában töltötte –, ahol több nyelvet beszélő személyzet, nevelők és tanítók biztosította védőhálójú mikrotársadalomban szerzett alapvető társasági (lovaglás, vívás, zene és tánc) ismereteket. A közismereti tárgyak elsajátításában francia és német nevelők útmutatását követte, majd anyja 1844-ben bekövetkezett halála előtt egy esztendővel Magyarországra hazatérve, a pesti piarista gimnázium magántanulója lett.¹ Itthoni tanulmányait többek között a francia Plante abbé és az elzászi illetőségű Ploetz Adolf irányította.² Édesapja elvárásának eleget téve, Sándor, a középiskola elvégzése után, beiratkozott a pesti egyetem jogi karára. Tanulmányai menetéről azonban nem rendelkezünk ismeretekkel, mert a forradalom és szabadságharc eseményei teljesen átírták az eltervezett „forgatókönyvet”.

A magyar történelemben mérőöldkőnek számító 1848–49. évi forradalomban és szabadságharcban, más arisztokrata családokhoz hasonlóan, a Károlyi familia tagjai is részt vettek. Az ismert történet szerint Károlyi István mintegy 20 q családi ezüsttel járult hozzá az alakuló nemzeti bank tőkéjéhez, és saját költségén felállította a Károlyi-huszárezredet,³ melynek tisztikarában szolgált két fia is. Ede őrnagy, Sándor

* FEHÉR György (1950), kandidátus, történész, ny. főigazgató, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, fehergyorgy4@gmail.com.

** Károlyi Sándor pályájának részletes összefoglalóját lásd FEHÉR György: *A származás kötelez. Gróf Károlyi Sándor 1831–1906*. Gondolat, Bp., 2019.

1 MNL OL P 2023-B-2-N°5.; P 2023-B/3. tétel, 2. doboz

2 MNL OL P 1858-I-3/a-N°1.; P 2023-B-8-N°9. Károlyi Mihály szerint a nagybátyja nevelői között még egy Père Elegnac nevű francia abbé nevét is emlegette. KÁROLYI Mihály: *Egy egész világ ellen*. Gondolat, Bp., 1965. 15.

3 MNL OL P 2023-B-8 N°3, N°6.; *Az OMGE Emlékkönyve*. (III. füzet). Szerk. GALGÓCZY Károly. Bp., 1883. 26–27; BUDAI Attila: *Pest megye első embere: Gróf Károlyi István 1848–49-ben*. Századok 135(2001). 1. sz. 121–134.

alhadnagyi, majd később főhadnagyi rangot kapott.⁴ A forradalom és szabadságharc fegyveres letörése után a komáromi vár állományába tartozó két Károlyi testvér bántatlanul elhagyhatta az országot, és Németország érintésével Franciaországba távoztak. Sándor emigrációból történő hazajövetelének dátumát minden eddigi történeti szakirodalmi munka 1854-ben jelölte meg.⁵ Ezzel szemben hitelt érdemlően bizonyítható, hogy mindkettőjük esetében a kényszerű külföldi tartózkodás már évekkel korábban véget ért. A szabadságharc után börtönbüntetésre ítélt apjuk 1850. július 14-i szabadulását követve öccse, a császárhű Lajos befolyását is felhasználva, minden követ megmozgatott Sándor szabad hazatérése érdekében.⁶ A család ügyvédje, Bártfay László naplófeljegyzése szerint, ennek eddig ismert 1854-es időpontja helyett, gróf Károlyi Sándor már 1850. november végén, 19. születésnapját követően visszatért Magyarországra, így párizsi száműzetése mindössze egy évig tartott.⁷

VAGYONI ÁLLAPOT ÉS VÁLLALKOZÁSOK

A szülőföldre érkezése után igyekezett a kialakult helyzethez alkalmazkodni. A szűkebb értelemben vett politizálás és a nagyobb létszámú társadalmi események, összejövetelek lehetőségét is erősen korlátozó önkényuralmi időszak első felében a társadalmi életben való részvétele a lovassportra és vadászati rendezvényekre korlátozódott. Ugyanakkor fokozott figyelemmel kísérte a családi vagyon nagyobb részét képező, kiterjedt földbirtokállományt, a gazdasági és a pénzügyi kérdéseket, mely tulajdonság a későbbiekben is jellemezte őt. Károlyi Sándor az arisztokrácia azon tagjai sorába tartozott, akik nyitottságot mutattak a korabeli tőkésgazdaság különböző vállalkozási formái iránt. Történeti szakirodalmunkból és a korabeli tudósításokból ismert, hogy Károlyi Sándor hatalmas földtulajdonnal rendelkezett, az ország legnagyobb birtokosai közé tartozott. Saját jogon tulajdonában levő hitbizományi és

4 Kossuth Hírlapja 1848. okt. 24.; PODMANICZKY Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás és naplótöredékek 1824–1887.* Helikon, Bp., 1984. 269.

5 VÁRI András: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898.* Argumentum, Bp., 2009. 260–262 (a továbbiakban VÁRI: *Urak és gazdászok*); Csík Tibor: *Károlyi Sándor = Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából.* Szerk. SEBŐK Tibor. HVG, Bp., 2004. 112; KOVALOVSKY Miklós–SOLT Andor: *Gróf Károlyi Sándor élete és alkotásai.* Bp., 1942. 16; NOVÁK Lajos: *Emlékbeszéd.* Bp., 1906. 6. Károlyi Sándor életével foglalkozó, de a témáról alig publikáló Czákó Elemér az 1854-es amnesztiáról szóló levéltári anyagban ceruzával megjegyezte: „Nem így van!”. MNL OL P 2023-B/4 tétel, 2. doboz.

6 MNL OL P 389, 3. tétel, 2. doboz.

7 MNL OL P 2023-B-4/d-N°5.; P 2023-B-8-N°5.; *Népek tavasza. Ismeretlen Kossuth-levelek, naplójegyzetek a magyar szabadságharc és emigráció korából.* Szerk. Ács Tibor. Bp., 1943. 315, 317.

szabadforgalmú birtokai terjedelme elérte a 69 000 kat. holdat. Különösen értékesnek bizonyultak a fői, rákospalotai, gyáli és csomádi stb. uradalmak, mert a főváros közelsége kiváló piacot és jó értékesítési lehetőséget kínált számára.⁸

Kevésbé köztudott viszont, hogy termőföldvagyonon kívül, közlekedési vállalatok, pénzintézetek, házingatlanok stb. tulajdonosaként, az első hazai kapitalista vállalkozások szereplőjeként, tőkéjével és munkájával már az 1860-as évek elejétől erőteljesen részt vett az új típusú gazdasági kezdeményezésekben. Az ugrásra kész, biztos haszonra vágyó vállalkozók kezdetben a vasútépítés területén próbálkoztak. Károlyi Sándor első befektetését a főváros és környéke, közelebbről Pestet Újpesttel, valamint Újpestet Rákospalotával (mellesleg mindkét település Károlyi-birtokon feküdt) összekötő lóvasút építése és üzemeltetése jelentette. Az 1866 nyarán megnyílt Pesti Közúti Vaspálya Társaságba jelentős tőkét befektetve, 1874-ig irányította a céget,⁹ de már ezzel párhuzamosan, 1871-ben a fiatal gróf újabb vállalkozásba kezdett. Ez év augusztusában megalakult az Újpest-Rákospalotai Lóvontatású Vaspálya Társaság, amiben 1877-ben 100%-os tulajdonjogot szerzett. Végül, csaknem két évtizedes működés után, vállalatát 1891-ben eladta a Budapestvidéki Közúti Vasút Rt.-nek.¹⁰

Az évek során Károlyi Sándor, egyebek mellett, a vasútépítéssel összefüggő jogi és műszaki kérdésekben is megszerezte a vállalkozáshoz szükséges ismereteket, „nevet szerzett magának”. Hamarosan nemcsak a főváros környéki, hanem az ország más területén folyó tervezések és beruházások esetében is találkozhatunk nevével. Először 1862-ben,¹¹ de később például a Baranyavárat Villánnal összekötő szárnyvonal építésére szerveződött építési és banki konzorciumban résztvevők között is megtaláljuk őt.¹²

Tevékenynek mutatkozott a korszakban látványosan megnövekedett mértékű vízépítészeti beruházások területén. Többek mellett Ede bátyjával és másokkal már 1864-ben „általános vállalkozói társulatot” hoztak létre, lecsapolással és vízszabályo-

8 *A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. Gazdaczímtár.* II. Bp., 1897. 178–179, 182–187, 246–247, 274–275, 328–329, 390–391, 394–397, 406–407, 530–531, 572–573, 580–583, 614–615; MNL OL P 1858-I-5-N°5; P 390-2-N°43.

9 Fővárosi Lapok 1874. márc. 20. 284; KRIZSÁN Sándor: *Rákospalota és Újpest lóvasút-közlekedésének története.* Közlekedési Múzeum Évkönyve XIII(2001–2002). 265–266.

10 Ennek tagjai Egyessy Géza (újságíró), Schuster (kereskedő), Reich (vállalkozó), Bodendorfer (kereskedő). A szerződések: (Bp., 1891. III. 17.) Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) VII. 175-1891-321; (Bp., 1891. XI. 27.) 175-1891-1349; (Bp., 1896. VI. 24.) 175-1896-726.

11 Vasárnapi Újság 1862. máj. 18. 238.

12 Budapesti Közlöny 1867. júl. 30. 1263; 1868. ápr. 1. 940; Vasúti és Közlekedési Közlöny 1886. febr. 17. 209.

zással összefüggő munkálatok végzésére.¹³ Üzleti szempontból igazán „zsíros” megbízásnak a kiegyezést követő esztendőben öt évre kötött kontraktus bizonyult, amelyet pályafutása elején bizalmi emberének számító Ivánka Imrével együtt kötött a Köz-munka- és Közlekedési, valamint a Pénzügyminisztériummal. Ebben 13 millió forintért vállalták a Felső-Tiszától Berettyóig kiépítendő 49 km hosszúságú hajózási és öntözőcsatorna megépítését.¹⁴

A pénzvilággal is jó kapcsolatot ápolt. A kiegyezést követő években, különböző minőségben, maga is bekapcsolódott annak munkájába, így 1869-ben részese volt a Franko-Magyar Bank alapításának.¹⁵ Ismereteink szerint neve még két hitelintézet-tel kapcsolatban került említésre. A Magyar Földhitelintézetnek, mely egyébként számlavezető bankja is volt, legalább fél évtizeden át ült a felügyelőbizottságában.¹⁶ Nem sokkal az összeférhetetlenségi törvény¹⁷ elfogadása előtt még szerepet játszott a Belga-Magyar Bank alapításában is. A fenti esetek is bizonyítják, hogy otthonosan mozgott a pénzügyi körökben, és szakmai kérdésekben meglehetősen jártasságra tett szert.

Vagyonának egyes elemeit sorba véve, feltétlenül meg kell említeni a főváros körüli ingatlanjait (Újpest, Káposztásmegyer, Rákospalota stb.), amelyek lakásépítési és ipari célokra történő értékesítésével nagyon jelentős bevételre tett szert.¹⁸ Károlyi Sándor a magyar arisztokrácia azon tagjai közé tartozott, aki a 19. század közepétől kibontakozó hazai társadalmi és gazdasági paradigmaváltáshoz jól alkalmazkodott, vagyonát növelte, és társadalmi befolyását megtartotta. A szilárd anyagi háttérre alapozva fejtett ki nagyon intenzív közéleti (pártpolitikai és társadalmi, gazdasági érdekképviseleti) tevékenységet.

GAZDASÁGI ÉRDEKKÉPVISELETEK

Az önkényuralmi időszak kormányzati szigora által mégis lehetővé tett mozgási lehetőségekkel élve, először a Csongrád vármegyei Gazdasági Egyesület elnökeként (1859–1864) kapcsolódott a közéletbe.¹⁹ Ezzel párhuzamosan megmártózott a napi

13 Társasági szerződés. Pest, 1864. aug. 14. MNL OL P 389-6/a-N°1. 4. doboz.

14 Építési szerződés. Buda, 1868. júl. 28. MNL OL P 389-6/b-N°3. 4. doboz.

15 Budapesti Közlöny 1869. febr. 25. 563; márc. 5. 649; márc. 17. 778; 1873. máj. 28. 2033.

16 Erről, többek között: Budapesti Hírlap 1891. márc. 11. 6; Pesti Napló 1893. márc. 22. 10; Pesti Hírlap 1896. márc. 16. 5.

17 1901: XXIV. tc. „Az összeférhetetlenségről”. Magyar Törvénytár. Bp., 1902. 133–140.

18 Részletesebben lásd FEHÉR: *i. m.* 93–99.

19 REIZNER János: *Szeged mezőgazdasági története*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 7(1900). 68. „Az ifjú gróf Károlyi Sándort, mint a legterjedtebb birtokosok egyikét hasonlólag élén látjuk az ügynök.” Budapesti Hírlap 1859. dec. 11. 1.

politikában is, nevével politikai publicisztikai írások szerzőjeként is találkozunk.²⁰ Minden bizonnyal bátyja példáját követve, csatlakozott a Teleki László-féle Határozati Párthoz, és az 1861-es országgyűlésen Horgas-Tápé kerület képviselőjeként vett részt.²¹ A harmincas évei elején járó Károlyi Sándor, ha nem is tartozott pártja meghatározó politikusai közé, mégis közről látta az eseményeket, a politikai intrikákat, a hatalmi harcokat, amelynek következményeként az uralkodó feloszlatta a diétát, Teleki László pedig önkezével vetett véget életének. Talán az itt szerzett negatív benyomásoknak is tulajdonítható, hogy a gróf a későbbiek során is fenntartásokkal viszonyult a pártpolitikai alapon működő nyilvánossághoz.

Születése jogán tagja volt a felsőháznak, de saját teljesítménye révén a kiegyezés után többször próbálkozott képviselőházi mandátum megszerzésével. Közben pedig a gazdasági közeletben talált elfoglaltságot és feladatot. A már említett Csongrád megyei gazdasági egyesület elnöki feladatainak ellátása után, közel egy időben két területen is elkötelezte magát, és fejtett ki nagyon élénk tevékenységet. Károlyi Sándor érdeklődése a napi politikai ügyek mellett kiterjedt szakmai kérdésekre is, ezek közül először a vízügyre és a szállításra, fuvarozásra, mint az agrárpiacon elérésének elengedhetetlen eszközeire irányult figyelme. A felmerülő problémák megoldása érdekében a politikától távolabb álló szakmai szervezetek lobbijét kihasználva igyekezett elérni célját. Ekkor ismerkedett meg a modern polgári birtokjoggal, az állami közigazgatási bürokráciával, megtanulta a kisebb-nagyobb birtokosok érdekei képviseletének eljárási rendjét.

Jogi és műszaki szempontból bonyolultabb feladatot jelentettek a „magyar föld ősi fészke” tartott Tisza és mellékfolyói mentén végzett munkák. Az itt elért eredményekhez köthető Károlyi tevékenysége is. Érdeklődésében közrejátszhatott, hogy birtokainak tekintélyes hányada Csongrád megyében feküdt, személyesen kötődött tehát ehhez a térséghez. Már 1860-ban megválasztották a Técs-Mindszenti Ármentesítő Társulat elnökének,²² egy évtizeddel később pedig a Bökénymindszenti Tiszaszabályozási Társulat vezetőjének.²³ Szakmai szempontból igazi áttörést a Tisza alsó és felső szakaszának összehangolt védekezésére és ármentesítésére 1878-ban szerveződött Tiszavölgyi Társulat megalakulása jelentette, amelynek kezdettől 1890-ig egyik alelnöke, 1894-ig pedig elnökeként tevékenykedett, és legalább tucatnyi szakmai vízjogi törvény előkészítésében, vitájában vett részt.²⁴

20 Többek között: Magyar Sajtó 1862 ápr. 2.; máj. 20–22.; máj. 25.; A Hon 1863. jan. 21., 23., 24., 30.; febr. 6., 10–11.

21 Nefelejts 1861. márc. 24.; Politikai Újdonságok 1861. márc. 28. 196.

22 Budapesti Közlöny 1873. okt. 26. (melléklet, 340.)

23 A társulati ülés jegyzőkönyve: 1872. jún. 15. MNL OL P 389-4-6/d.

24 Gazdasági Lapok 1877. okt. 27. 477–478; MNL OL P 389-4-6/d.; Politikai Újdonságok 1879. jún. 18. 297; *Magyarország története 1848–1890*. II. Főszerk. Kovács Endre. Akadémiai, Bp., 1979. 788.

Károlyi Sándor sokoldalú és aktív tevékenységét bizonyítja az OMGE-ben végzett munkája. Az önkényuralom évtizedeiben az elsők között működési lehetőséget kapó, nevét 1858-tól Országos Magyar Gazdasági Egyesületre (OMGE) változtató birtokos érdekvédelmi szervezetbe alapító tagként lépett be.²⁵ Személyesen vett részt az agráriusok első nagy rendezvényén, az 1879. évi székesfehérvári gazdaggyűlésen. Kezdetől fogva jelentős tevékenységet fejtett ki. A szervezet 1879-es közgyűlésén elfogadták javaslatát, hogy időről időre rendezzenek az egész országra kiterjedő szakmai ankétokat, nyilvános vitákat „oly kérdések felett, melyek korszerűek s következményeiben hasznosak”.²⁶ Károlyi érdeklődése már korán a társadalmi és hiteléleti kérdések felé irányult, és ezért a témával foglalkozó szövetkezeti szakosztályba vezetett útja. Ennek programját bővítve, szervezeti keretét átszabva, 1881 elején az OMGE égisze alatt megalapították a Magyar Gazdák Társaskörét, a Gazdakört. Elnöke Somssich Pál, a két alelnöke Széchényi Pál és Károlyi Sándor volt. Az 1888-ig nagyon aktív, általában kéthetente ülésező társaság tagjai között később eszmetársai nevét is megtaláljuk, így többek között Apponyi Albertét vagy Dessewffy Aurélt.²⁷

A főti gróf közéleti mozgásterének kiszélesítésében, elképzeléseinek, üzeneteinek közvetítésében az 1880-as évek végéig fontos eszközként számolt a Gazdakörrel. Stratégiájában az OMGE mindvégig kiemelt szerepet kapott. Az ország legnagyobb gazdaszervezetével és annak vezetőivel jó viszonyt ápolt. Elképzelései népszerűsítésére és elfogadtatására, nyomásgyakorlásra felhasználta az egyesület tömegbázisát, sajtóját.

Károlyi Sándor jól követhető stratégiát folytatott. Igyekezett jelen lenni minél több társadalmi és gazdasági szervezetben, azok irányításában próbált valamilyen formában részt venni, és az ott napirenden tartott ügyeket próbálta tematizálni (lásd közlekedés-szállítás, vízügy, vámkérdések stb.). Élete különböző szakaszaiban egyszerre akár több egyesületnek is tagja, többször vezetője volt. Ezek közül néhány alapítását ő maga kezdeményezte, más alkalommal csatlakozott másokhoz. Az 1880-as évek közepén társadalmi tevékenységének helyszínét Pest megyére helyezte át, hiszen Fóton volt állandó tartózkodási helye, és birtokainak egy része is a megyében terült el.

1883. január elejére vezethető vissza a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei állattenyésztést előmozdító egyesületnek a báró Podmaniczky Géza vezetése és ifj. Hájós József elnöksége alatti megalakulása, melynek alapító tagjai között találjuk Károlyi Sándort is. Háromévi működésük után azonban befejezték tevékenységüket, mert az

25 Gazdasági Lapok 1858. febr. 18. 97–99. Az alapító tagdíj 210 Ft volt, és ennek 5%-os kamatát kapta évente az egyesület.

26 Vasárnapi Újság 1879. márc. 9. 156.

27 VÁRI: *Urak és gazdászok*. 346; Budapesti Hírlap 1884. jan. 17. (1–2.); Gazdasági Mérnök 1881. márc. 10.

1886. április 12-én tartott megyei közgyűlésen létrehozták a Pestvármegyei Gazdasági Egyesületet (PVGE), amelynek elnöki székébe szintén Károlyi Sándor került.²⁸ Az okmányok tanúsága szerint a társulat serényen végezte a mezőgazdasági termelés színvonalának emelését elősegítő teendőit: kiállításokat szervezett, pályázatokat írt ki, tagjai számára kedvezményeket harcolt ki. Ugyanakkor, a korabeli források szerint, az elnök nem a tőle korábban megszokott erővel volt jelen a napi munkában, mégis „dominálta” az egyesület életét.²⁹ Mi lehetett ennek a tőle szokatlan hozzáállásnak a magyarázata? Ekkor már Károlyi terveinek középpontjában egyértelműen a hazai hiteléletre jelentős befolyás szándékával szerveződő szövetkezeti mozgalom szervezése állott. Egy korabeli lap tudósítás szerint, az egyesületben is erre hangolódtak rá: „Példaszerű a megyei hitelszövetkezeti organizmus fejlesztése, eszméjének elindítása”³⁰ – fogalmazott a cikk szerzője. Ennek a célnak rendelt alá mindent, és amikor 1898-ban elfogadták a hitelszövetkezeteket alapjaiban érintő törvényt, amelynek tartalma Károlyi akaratával ellentétes volt, már nem látta értelmét, hogy továbbra is az egyesület élén maradjon. Hivatkozva megrendült egészségi állapotára, lemondott elnöki tisztségéről.³¹

PÁRTPOLITIKA

Már történt utalás a közéleti tevékenységében követendő taktikájára, azaz arra, hogy a társadalmi szervezetekben folytatott tevékenysége mellett a pártpolitika és a parlamenti politizálás eszközeit is igénybe vette. Kezdetől fogva nyilvánvalóvá tette, hogy ő autonóm, önálló politikus, aki elsősorban saját lelkiismeretének és nem a pártfegyelemnek akar megfelelni. „Mint független ember egyetlen kormánynak sem fogom magam odaadni, hanem a közjogi alapon szabad meggyőződésemet minden kérdésben önállólag fogom érvényesíteni” – mondta még 1878-ban.³² Amikor 1881-ben a Szabadelvű Párt képviselőjeként mandátumhoz jutott a Szilágy megyei Tasnád körzetben, a kerületi elnöknek megismételte politikai krédóját: csak azokat a kormányzati elképzeléseket támogatja, amelyeket „saját felfogásomból is kiindulva helyeseknek és hazánk javára valóknak ítélnék”.³³ 1906-ban bekövetkezett haláláig tagja volt a parlamentnek 1884-ig kormánypárti, majd 1898-ig ellenzéki (Mérésékelt El-

28 Földmívelési Érdekeink 1883. márc. 12. 59; Budapesti Hírlap 1883. jan. 6. 7. Később Tahy József személyében egy harmadik alelnököt is választottak. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL PML) X. 111-b PVGE (4. doboz).

29 VÁRI: *Urak és gazdászok*. 424.

30 Gazdasági Lapok 1886. ápr. 18. 209.

31 MNL PML X. 111-a 4. kötet PVGE jegyzőkönyvek 1898. I. 10. 1–3.

32 Politikai Újdonságok 1878. júl. 31. 371; aug. 14. 394, 396.

33 MNL OL P 389-8-b-2 5. doboz.

lenzék, Nemzeti Párt) színekben. Széll Kálmán miniszterelnöksége idején ismét csatlakozott a kormánypárthoz, amelyet a miniszterelnök bukása után még nem hagyott el azonnal. Erre csak 1904 végén került sor. Életének utolsó két-három esztendejében súlyos betegsége kezelése okán ideje nagy részét külföldön (Menton) töltötte. Kényszerű távollétében leveleiben fejtette ki véleményét eszmetársainak a hazai állapotokról. 1905-ben, még független politikusként, a Szatmár megyei nagykárolyi kerületben mandátumot szerzett, de közelgő halála miatt a képviselőházban már nem jelent meg.

Károlyi Sándor olyan politikus volt, aki a parlamenti politizálás szabályait elfogadta, de nem tartotta azokat céljai megvalósításához elég hatékonyknak. A több fórum adta lehetőségekkel élve – képviselőházi beszédek, írások, az említett társadalmi egyesületekben tartott felszólalások, a gyakorlat – dolgozott gazdasági és társadalmopolitikai törekvései megvalósításáért. Meggyőződéssel vallotta, hogy céljai a szövetkezeti eszmeiség figyelembevételével és a szociálpolitika eszközeinek alkalmazásával elérhetők. Kritikus szemmel tekintett az őt körülvevő világra, és kitartóan kereste a megtapasztalt rendellenességekre adandó elméleti és gyakorlati válaszokat. Érdeklődő és mások véleményére figyelő, azokat felhasználó, inkább pragmatikus, mint elméleti alkat volt, aki szakértők egész sorával vette körül magát. Születésénél, társadalmi helyzeténél fogva sokat látott, tapasztalt, nemzetközi kitekintéssel bírt. Külföldön is látta a kapitalista társadalom és gazdaság működésbeli zavarait, hiányosságait, a forradalom és szabadságharc után itthon is szembesült elégtelenségével.

SZÖVETKEZETI MOZGALOM

Külföldi és hazai eszmetársaihoz hasonlóan, ő is a tőkés társadalom és gazdaság esélyegyenlőtlenséget okozó jelenségeinek kiiktatására vagy mérséklésére, illetve az esélyegyenlőség megteremtésére törekedett. Mivel a feudális társadalmakban helyellközzel meglévő kollektív szolidaritás megszűnt, a közösségek felbomlottak, az önsegély (a szubszidiaritás) elvének alkalmazása sem mindig vezetett megfelelő eredményhez, ezért a jobbítás lehetséges eszközét a szövetkezetekben, a szövetkezeti eszmében vélte megtalálni.

Magyarországon is ismerték a mozgalom legjelesebb külföldi képviselőinek (Le Play, Gide, Raiffeisen, Schultze-Delitzsch) elméleti és gyakorlati munkásságát. A hazai követők egyik vezéregyénisége kétségkívül gróf Károlyi Sándor volt. Ő és munkatársai a szövetkezeteknek kezdettől fogva önmagukon túlmutató jelentőséget tulajdonítottak.³⁴ Hittek az eszmében, annak hosszú távon ható erejében: „A szövetke-

34 VÁRI András: *A magyar hitelszövetkezeti mozgalom megalapítása 1886–1894*. Századok 142(2008). 3. sz. 656 (a továbbiakban VÁRI: *A magyar hitelszövetkezeti mozgalom*); VÁRI: *Urak és gazdászok*. 251.

zetek nem csak segítenek a bajban, hanem jobb erkölcsökre is nevelik a népet” – valotta szilárd meggyőződéssel.³⁵ Az igen sokszínű összetételű és bizonyos kérdésekben egymástól eltérő álláspontot képviselő agráriusok abban egyetértettek, hogy az összefogás, a szolidaritás eszméje mentén létrejövő szövetkezetek eszközeivel a kívánt gazdasági és társadalmi reform relatíve a leggyorsabban valósítható meg. A kiegyezést követően a szövetkezeti eszme főként a nemzeti arisztokráciához tartozó Szechényi Imre, Apponyi Albert és Károlyi Sándor révén került a hazai köztudatba. Ők német, francia, esetenként amerikai elméleti és gyakorlati tapasztalatokat szereztve hirdették tanaikat. A szakirodalom szerint Károlyi Sándorra, a német szövetkezeti korifeusok mellett, különösen a francia empirikus szociológia konzervatív katolikus irányzatát képviselő Le Play nézetei hatottak, akivel párizsi emigrációja során személyesen is találkozott.³⁶ A német hitelszövetkezeti mozgalmat egy rajnai útja alkalmával tanulmányozta, és a későbbiekben is személyes kapcsolatot ápolt kiemelkedő elméleti és gyakorlati szövetkezeti szakemberekkel.

Károlyi több évtizedet átívelő közéleti tevékenysége során több cél érdekében emelte fel szavát, harcolt kitartóan szándékai valóra váltásáért, így például a hitelhiány okozta gondok megoldásáért. Az új társadalmi és gazdasági korszak kezdetén különösképpen súlyos zavarokat okozott ez a jelenség. A piacgazdaságra történő váltás kezdeti éveiben megnőtt a pénzforgalom. A gazdaság működése, a termelés és a kereskedelem a korábbi időszaknál nagyságrendekkel több likvid tőkét igényelt. Ezek kielégítésére a hazai pénzintézetek nem voltak felkészülve, működésüket az önkényuralmi intézkedések is erőteljesen korlátozták. A politikai enyhülést követően az országba fokozatosan áramlott a külső pénztőke, bankok tucatjai kezdték meg működésüket. A pénzintézetek először a megbízható partnernek tartott nagy hitelezők igényeit elégítették ki. Így jött létre 1863-ban a nagybirtokosok „kiszolgálására” alapított Magyar Földhitelintézet, amelynek több évtizeden át egyébként Károlyi is egyik felügyelőbizottsági tagja volt. Általánosan elfogadott vélemény szerint, az általános hitelszűke az 1880-as évek végére megszűnt, ugyanakkor továbbra is megoldatlan volt a személyi hitel, a kis értékű kölcsönök piaca, ami az uzsora melegágyának bizonyult.

Ez a hitelezési rendellenesség az egész korszakban beszédtema volt, törvényhozói megoldásra várt, miközben a leleményes keveseknek kiapadhatatlan jövedelemforrásul szolgált. „A közéletben mindinkább azon meggyőződés emelkedett érvényre,

35 Szövetkezés 1890. jan. 15. 2.

36 SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Új Mandátum, Bp., 2003. 126; GYIMESI Sándor: *A parasztság és a szövetkezeti mozgalmak = A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. II. Szerk. SZABÓ István. Akadémiai, Bp., 1972. 627; KOVALOVSKY-SOLT: *i. m.* 113. Frédéric Le Play egyébként 1848 előtt járt Magyarországon, ahol Károlyi Sándor apja, Károlyi István látta vendégül.

hogy a tőkének engedett teljes szabadság nemzetgazdasági szempontból káros, és hogy ezen tőkeszabadság korlátozatlansága nemcsak egyes embereket, hanem egész községeket, sőt egész vidékeket tönkretétellel fenyeget.”³⁷ A probléma gyökere abban állt, hogy a társadalom többségének el kellett tanulnia az új gazdasági, pénzügyi szemléletet, és megbarátkozni annak eszközeivel (váltó, jelzálog, részvény stb.). Ezek elsajátításához időre, felvilágosításra, oktatásra és természetesen a pénzügyi struktúra vertikumának (bankok, takarékpénztárak, hitelszövetkezetek, biztosítótársaságok stb.) kiépítésére volt szükség.

Évtizedeken keresztül különösen a pénzintézetektől távol eső települések lakossága került hátrányos helyzetbe, hiszen nehézségbe ütközött, hogy a hitelt nyújtó fiók in situ győződjön meg a hitelezők hitelképességéről, vagyoni helyzetéről. A Raiffeisen hitelszövetkezeti modell ezt a hiányzó biztosítékot kínálta az egy falura kiterjedő tagszövetkezeteken keresztül, mivel az emberek ismerték egymást, és ez szolgált biztosítékul a felvett fél- vagy egyéves lejáratú kölcsönök (kötelezvények) visszafizetésére.³⁸ Károlyi már az 1880-as évek elején a Gazdakörben és képviselői kortesbeszédeiben a kiszolgáltatott „kisember” védelme érdekében szót emelt az uzsora ellen,³⁹ különösen annak legkártékonyabb módja, a „korcsmai” hitel ellen.⁴⁰ A képviselőházba bekerülve több alkalommal annak törvényi szabályozása mellett érvelt.⁴¹ Korai elképzelésében a hitelszövetkezetek támogatására kormányzati pénzügyi támogatást kért, de ezt több alkalommal is mindhiába tette.⁴² Belátta, e tekintetben nem várhat segítséget, és többek között ezzel a ténnyel is indokolta, hogy 1884-ben átült az ellenzéki Mérsékelt Pártba. A kormányzati közömbösség és elutasítás láttán, legközelebbi bizalmasaival, idős és ifjú Hajós Józseffel, György Endrével és Bernát Istvánnal együtt kidolgozták a hazai szövetkezeti modell koncepcióját. Ennek lényege: a korábbinál kevesebb állami támogatási igény, a hiányzó tőke pótlását majd a megyei, községi virilisták anyagi szubvenciója váltja ki. Ezért volt számára életbevágóan fontos, hogy megszerezze Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye közgyűlésének beleegyezését és

37 Indokok, „az uzsoráról és a káros hitelügyletekről” szóló törvényjavaslathoz. Képviselőházi irományok. 1881–1884. jún. 64.

38 Cs. HORVÁTH János: *A magyar szövetkezeti intézmény története*. Bp., 1926. 19–20.

39 MNL OL P 389-8-b-2, 5. doboz.

40 Képviselőházi napló (a továbbiakban KN) 1881–1884. 1884. jan. 24. IX. k. 207.

41 Uo. 1883. jan. 24. IX. k. 206–208.

42 Károlyi Sándor Széchényi Pálnak. Bp., 1883. márc. 7. MNL OL P 389-5/c-N°3. A levelet majdnem teljes terjedelemben közli Vári András, amelyet „az első ilyen jellegű magyarországi tervezetnek” tart. Lásd VÁRI: *Urak és gazdaszok*. 349–350. KN 1884–1887. 1885. jan. 12. II. k. 325–326.

pénzügyi támogatását egy Raiffeisen-mintára létesülő Pest megyei Hitelszövetkezet alapításához.⁴³

1886 decemberében végül lezárult a procedura, amelynek során a központi szövetkezet 200 000 koronás alaptőkéjéből a megye 40 000, Károlyi Sándor pedig 5000 koronát jegyzett. Minden tag a községi hitelszövetkezeteken keresztül juthatott személyi kölcsönhöz, mégpedig az „alájegyzett összeg kétszereséig”.⁴⁴ A felülről szerveződött Károlyi-féle hitelszövetkezeti mozgalom hálózatának kiépítése – a névadó elnöklete alatt – ütemesen haladt. A személyi és egyéb célú hitelek számának növelését a tőkehiány nehezítette. Károlyi a központ feltőkésítése érdekében más pénzintézetekhez folyamodott kölcsönért, de továbbra is kérte a kormányzatot, hogy a községek számára törvényben engedélyezze a regálékötvények felhasználását a hitelszövetkezetek alaptőkéjének emeléséhez. A kormány ígérete ellenére, ez a jogszabály nem született meg.⁴⁵

1894 tavaszán új szakasz kezdődött a szövetkezetek szervezésében, ugyanis Werkerle pénzügyminiszter végre rábólintott a Pestmegyei Hitelszövetkezet és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár együttműködésére, aminek eredményeként 1894. május 24-én létrejött a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete mint Szövetkezet [a továbbiakban: Szövetkezet].⁴⁶ Ezzel a döntéssel lendületet kapott Károlyiék régi szándéka, az országosítás, azaz a szövetkezeti hálózat további építésének lehetősége. Addigra már a Károlyi-féle szövetkezetek száma, a szűkös állami szubvenció és a törvényi támogatás hiányának ellenére, jelentős növekedést ért el. 1894 végére az országban már 170 községben működtek – ezek többsége (80) Pest megyében – szövetkezeti fiókok, és valamivel több mint 31 000 tag tartozott hálózatukhoz.⁴⁷ A nagyratörő tervek megvalósításához azonban további tőkeemelésre volt szükség. Az eddigieken túl, a szövetkezetek nyereségének kedvező adóztatását és, a bankokhoz hason-

43 MNL PML X. 111-a, 10. kötet. PVGE jegyzőkönyv 1886. ápr. 12. Lásd VÁRI: *Urak és gazdászok*. 352–353.

44 Pesti Hírlap 1888. febr. 4. 11; VÁRI: *A magyar hitelszövetkezeti mozgalom*. 645.

45 1888:XXXVI. tc. „Az állami italmérési jövedékről szóló 1888. évi XXXV. törvénycikk folytán adandó kártalanításról”. Bp., 1897. 394–405; SCHANDL Károly: *A magyar szövetkezés negyven éve*. Bp., 1938. 18.

46 Cs. HORVÁTH: *i. m.* 172–173, 183; Szövetkezet 1896. dec. 16. (12. füzet) 3.

47 Az 1893-as adatok község/fiók szerint. MNL PML X. 111-b. Országos méretekben 158 szövetkezetről és 26 572 fős tagságról adtak számot, Pest megyében pedig 88 fiók működését rögzítették. Szövetkezés 1896. jan. (1. füzet.) 41; VÁRI: *A magyar hitelszövetkezeti mozgalom*. 663; Cs. HORVÁTH: *i. m.* 112. Az 1894-es statisztikát lásd Magyar Gazdák Szemléje 1898. máj. 426–429; Budapesti Szemle 1893. 204. sz. 406; Gazdasági egyesületek monográfiái, 1896. 403; Szövetkezet 1896. jan. (1. füzet). 42–43; VÁRI: *Urak és gazdászok*. 360.

lón, a pénzüpiaci kötvények kibocsátásának és szabad forgalmazásának jogát kérték.⁴⁸ Az elutasítás ellenére folytatódott az építkezés, és 1898-ra már 470 községben 102 115 fős tagságra duzzadó hálózat épült ki.⁴⁹ Amikor azonban 1898-ban sor került a szövetkezeti törvény vitájára, a kormányzat nem adta meg Károlynak a fentiekben kért jogosítványokat, hanem támogatás fejében a Szövetkezet irányításába kívánt erőteljesen beleszólni. A gróf az elutasítást követően inkább lemondott a hálózatról, leköszönt annak vezetéséről, és beleegyezését adta, hogy azok egyenként olvadjanak be az 1898:XXXIII. törvény alapján létrejött Országos Központi Hitel-szövetkezetbe.⁵⁰

Az események ilyenén alakulása nem szegte Károlyi kedvét. A Magyar Gazdaszövetség égisze alatt már 1898 elején belekezdett régóta dédelgetett terve megvalósításába, a szövetkezeti elvek alapján működő társulás szervezésébe, ami a Hangya Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet nevet kapta.⁵¹ A működési modell értelmében, a saját vezetéssel bíró önálló községi szövetkezetek 20–50 korona közötti névértékű üzletrészjegyzéssel a Hangya tagszövetkezeteivé váltak, felettük a központ gyakorolt felügyeleti és ellenőrzési jogot. Ez a struktúra teljesen átvette a korábbi Károlyi-féle hitelszövetkezeti modellt, azzal a különbséggel, hogy anyagi tekintetben még inkább rá volt szorulva a gróf támogatására. Az induláskor Károlyi 50.000 korona alapítótőkéből 33 000 koronát maga jegyzett, és egyúttal ingyen bocsátotta rendelkezésre az iroda- és raktárhelyiségül szolgáló budapesti ingatlanját.⁵² 1898. április 12-én a Bars megyei Brogyán (ma: Brodzany, Szlovákia) megalakult az első vidéki fogyasztási szövetkezet.⁵³

48 Szövetkezés 1897. márc. 6. 1; Magyar Gazdák Szemléje 1897. nov. (11. füzet). 818; „A hazai pénzüintézetek által kibocsátott némely törvények biztosításáról” szóló 1897:XXXII. tc. Magyar Törvénytár. Bp., 1898. 121–131.

49 Magyar Gazdák Szemléje 1898. máj. 426–429.

50 Erről részletesen FEHÉR: *i. m.* 257–280.

51 Magyar Újság 1898. jan. 24. 6; Szövetkezés 1898. 29. 1–2.

52 A felügyelőbizottság vezetője, gróf Zselénszki Róbert (1850–1939) visszaemlékezése: „A szerény keretekre jellemzően, kezdetben egy istállót és egy kocsisínt béreltünk. Az előbbi volt a raktár, az utóbbiban tartottuk a gyűléseket.” KORNITZER Béla: *Apák és fiúk*. II. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Rt., Bp., 1940. 515. (<https://mek.oszk.hu/07400/07484/pdf/apakesfiuk2.pdf> – Utolsó megtekintés: 2020. 05. 15.)

53 „A szövetkezet alapítója és «vezetője», a helyi földbirtokos, Oldenburg Friesenhof Natália hercegnő volt, akinek példaadása és buzgalma 183 gazdát késztetett belépésre.” GAUCSÍK István: *„Áldemokrácia” vagy „lenti és fenti” találkozása? A magyarországi szövetkezeti rendszer (1886–1918)*. Eruditio – Educatio 9(2014). 4. sz. 105. (http://e-eruditio.uj.s.k/archive/EE%202014_4_VNUTRO_TLAC.pdf – Utolsó megtekintés: 2020. 05. 15.)

A hálózat bővítéséhez szükséges tőkét az új tagok üzletrésznének jegyzésével, a Hangya központ élén álló Károlyi Sándor befizetésével,⁵⁴ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye ismételt pénzügyi támogatásával⁵⁵ és a Magyar Általános Hitelbanktól 10 évre felvett 200 000 koronás kölcsönből biztosították.⁵⁶ A hálózat megerősödésével párhuzamosan a szövetkezetek egyre nagyobb konkurenciát jelentettek a vidéki kiskereskedők számára, ezért működésük ellen politika által is gerjesztett ellenséges hangulatkeltés kezdődött.⁵⁷ Erre válaszul Károlyi a képviselőház 1902. évi márciusi ülésén így reflektált: „Azt hiszem, hogy a fogyasztási szövetkezetek némely körök szemében valami afféle dolgot képeznek, mint, mondjuk, pl. a vörös posztó a mezőn a bika szemében (...), mert a fogyasztási szövetkezeteknek nem az a feladata, hogy a kereskedelmet tönkre tegye, hanem az, hogy a kereskedelem túlkapásait az illetékes mérvekre szorítsa vissza. És mihelyt a kereskedelem olyan helyzetbe jut, hogy azon illetékes mértéket megtartja, azonnal elesik a fogyasztási szövetkezeteknek szüksége, az nem fog működni, bezárja a boltot”.⁵⁸ A gróf most is a hitelszövetkezetek esetében már elhangzott érvet ismételte, azaz a fogyasztási szövetkezetek feladata a tisztességes üzleti, kereskedelmi morál megteremtése. Mindeközben minden alkalommal tagadta, hogy a szövetkezeti üzletek működése burkolt antiszemitizmust jelentene. Károlyi egészségi állapotának romlása miatt 1900 után nem tudott teljes erejével részt venni a Hangya munkájában, a vezetés munkatársaira, elsősorban Pallavicini Edére hárult. A kitartó építkezésnek köszönhetően halála évében – közel egy évtized elteltével – 676 szövetkezet kezelésében álló bolt kínálta áruját, és tagságának száma elérte a 110 000 főt. Ezek a kiskereskedelmi egységek már a Monarchia időszakában a hazai kereskedelem fontos, a két háború közötti időszakban pedig jelentős befolyást gyakorló, bizonyos vidéki térségekben meghatározó szereplőivé váltak.

MAGYAR GAZDASZÖVETSÉG

Károlyi Sándor közéleti szereplése során céljai eléréséhez használta és alkalmazta a politikai pártoknál, továbbá a gazdasági, társadalmi szervezetek működtetésénél ismert szervezeti és adminisztrációs formákat és kommunikációs technikákat (sajtó, gyűlések, előadások, ankétok stb.). Megítélése szerint, kellett a szövetkezetek mellett

54 BALOGH ELEMÉR: *Emlékeim. A negyvenéves „Hangya” és a Közgazdasági Egyetem története.* Bp., 1938. 39, 385.

55 Alkotmány 1899. jan. 10. 8; Hazánk 1899. jan. 10. 7; Pesti Hírlap 1899. jan. 10. 12.

56 KOVALOVSKY-SOLT: *i. m.* 1942. 71; LEDA ÖSZAMU: *Központ és községi szövetkezetek a Hangya szövetkezeti mozgalomban az első világháborúig.* Agrártörténeti Szemle 32(1990). 1–4. sz. 161; BALOGH: *i. m.* 48–50.

57 Köztelek 1902. szept. 13. 1441.

58 KN 1901–1906. 1902. márc. 13. IV. k. 238.

egy újabb „társadalmi szervezet”, amelyik „szervezi a társadalmi rétegeket”, és összehangolja a már meglévő hálózat tevékenységét. Ez lett az 1896-ban alapított Magyar Gazdaszövetség, amelyet 1904-ig közvetlen irányítása alatt tartott.⁵⁹ Alapításának megértéséhez időben vissza kell ugranunk az 1894. év végére, amikor az OMGE elnökének választásakor kialakult bizonytalan helyzetben fennállt a veszély, hogy esetleg nem Károlyi Sándor agrárius irányzatához tartozó személy kerül ebbe a tisztségbe. Jóllehet az eset Károlyi és követői szempontjából megnyugtatóan zárult, hiszen Dessewffy Aurél nyerte el az elnöki széket, Károlyi mégis úgy látta, hogy az OMGE-val nem versengő, de az agrárius célokat egyértelműen megfogalmazó és azért harcoló, nem a hagyományos értelemben vett politikai pártot, hanem politizáló szervezetet kell alapítani. Programjában nem szerepelt egyetlen, a korban divatos közjogi kérdés sem, ehelyett elsősorban a gazdasági és ezzel szorosan összekapcsolható társadalom- és szociálpolitikai témákat karolta fel, és tartotta napirenden. Követelései közé tartozott többek között a földadó leszállítása, a földbirtokosokat terhelő adók mérséklése, egyes adónemek megszüntetése, a hitelügy rendezése, a mezőgazdaság érdekeinek megfelelő vámpolitika alkalmazása, ugyanakkor a III. osztályú kereseti és tőkeadók emelése stb. A közelgő képviselőházi választásokra való tekintettel – a Gazdaszövetség bázisának növelése érdekében – kinyilatkoztatták nyitottságukat és pártokon felülálló státusukat: „Válasszunk oly képviselőket, akik tartozzanak különben bármely politikai párthoz is, programunkat elfogadják”.⁶⁰

Ebből belpolitikai vihar az 1901-es választási küzdelem során támadt. Ennek előzménye, hogy 1899-ben a Nemzeti Pártban politizáló agráriusok beléptek a kormányzópártba. Így a képviselői mandátumokért folyó küzdelemben a választásokon szabadelvű jelöltként induló Károlyi Sándor közzétette választási programját, „a gönci levelet”.⁶¹ Ez egyébként lényegében a Gazdaszövetség ismert téziseinek ismételését jelentette. Az esemény elutasító reakciót váltott ki a kormánypárt liberális, merkantil eszmékkel rokonszenvező tagjaiban. Retorikájukban a liberális, szabadelvű kormányzati értékeket látták veszélyeztetve. Félelmük alaptalannak bizonyult, és Széll Kálmán patikamérleggel ellenőrzött egyensúlyozásának köszönhetően e két világnézet mentén politizálók miniszterelnöksége alatt egy pártban maradtak. A Gazdaszövetség programja mentén haladva, évente más-más helyszínen megtartott népes gyűléseken, szakmai ankétokon (1902-ben az uzsora kérdéséről), előadásokon, előadás-sorozatokon jutott el hallgatóságához, növelte támogatói táborát. A szövetkezetekkel, a megyei gazdasági egyesületekkel közösen, velük összehangolva is tartottak rendezvényeket. Kiemelt témának számítottak a szövetség szociális témákat feldol-

59 Szövetkezés 1902. márc. 19. 1.

60 *Magyarországi pártprogramok 1867–1919.* Szerk. MÉREI Gyula–PÖLÖSKEI Ferenc. ELTE Eötvös, Bp., 2003. 179–180; KOVALOVSKY–SOLT: *i. m.* 1942. 63.

61 Magyar Gazdák Szemléje 1901. aug. 25. 578–581.

gozó kurzusai, melyeket az agrárius ideológiát valló, szakmailag jól felkészült előadók tartottak.⁶² Egyes számítások szerint a Gazdaszövetség 760 falusi szervezetében 72 000 aktív tagot tartottak nyilván.⁶³ A Magyar Gazdaszövetség a politikai párt és a társadalmi érdekképviseleti szervezet mezsgyéjén elhelyezkedve, a szövetkezeti mozgalommal kiegészülve, nagyobb mozgásteret biztosított Károlyi Sándor elképzelésének megvalósításához. A szervezet, a Károlyi-féle organizációk egyikeként, a szövetkezetekkel, a gazda- és olvasóköroökkel szorosban együttműködve, az általa finanszírozott sajtóorgánumokra támaszkodva (Hazánk, Szövetkezés, Magyar Gazdák Szemléje) szolgálta társadalom- és gazdaságpolitikai vízióját.

ÖSSZEGZÉS

Gróf Károlyi Sándor a nemzeti arisztokrácia azon progresszív személyiségei közé tartozott, aki nemzetének felemeléséért jelentős szellemi, fizikai, pénzügyi energiát mozgósított. Ennek fedezetét morális elkötelezettsége és biztos alapokon nyugvó vagyoni helyzete adta. Tevékenységének egy részét feleségével, Kornis Klarisszával együtt gyakorolt karitatív tevékenység, jótékonykodás jelentette. Szinte lehetetlen felbecsülni az esetenkénti (segélyek, építkezések, pályázatok, támogatások) és hosszú távra vállalt kötelezettségeinek (kórház, gyermekmenhelyek, aggok háza, alapítványok) pénzbeli értékét. Különböző források szerint ez az összeg 15 és 30 millió korona közötti nagyságot is elérhette.⁶⁴ Javaiból jutott forrás társadalmi és politikai céljainak menedzselésére is (sajtó, szövetkezetek).

Károlyi a korabeli közélet kisebbségben levő azon szereplői közé tartozott, aki a közjogi kérdések előnybe részesítése helyett inkább a gazdasági, társadalmi, szociálpolitikai ügyek megoldását helyezte előtérbe. Céljai eléréséhez igénybe vett rendszerében is találunk új elemeket. A hagyományos pártpolitikai sémák helyett szívesen alkalmazta a későbbi tömegpártokra jellemző technikákat és kommunikációt (többszintű sajtó, tömeges rendezvények, ankétok, olvasókörok, klubélet).

Azon kevesek közé tartozott, aki a társadalom alacsonyabb presztízsű tagjai (középosztály, gazdagparasztság) irányába a fokozatos „nyitás” politikáját alkalmazta. Hangsúlyt helyezett az alsóbb társadalmi osztályok felvilágosítására. Az önsegélyelv felismerésére alapozva, kisebb közösségekben elképzelhetőnek tartotta a mindennapi életben hasznosítható közéleti jártasság elsajátításához szükséges gyakorlat megszerzését, mindezt azonban ellenőrzött keretek között. Erre megfelelőnek tartotta az egyes falusi szövetkezetek fölött álló központot.

62 Szövetkezés 1904. ápr. 23. 1–2.

63 ANKA László: *A magyar agráriusok és eszméik*. Valóság 48(2005). 5. sz. 42, 48.

64 BUDAY Barna: *Gróf Károlyi Sándorról*. Bp., 1927. 10; Pesti Hírlap 1908. okt. 21. 6.

Életének utolsó szakaszában már nem zárkózott el a felduzzadó számú középosztály tagjai számára biztosítandó szavazati jog megadásától sem. Sőt, ilyen lehetőséget biztosított volna a nemzetiségiek általa műveltebbnek nevezett etnikumai számára is, feltéve, ha elismerik a magyar szupremáciát.

Pályafutása döntő részében nem vitatta az 1867-es közjogi államberendezkedést. Levelezéséből ismert, hogy e tekintetben csak életének utolsó két-három évében bizonytalanodott el. Ekkor már baráti társaságban többször beszélt az önálló vámterületre való átállás szükségességéről – ennek időpontját 1917-ben határozta meg –, az erre való felkészülés módozatairól és ütemezéséről.⁶⁵

Károlyi igen gazdag, sikereket és kudarcokat egyaránt tartalmazó pályája sok tanulságot hordoz magában. Az egyik örök érvényű üzenete: a vagyon kötelességgel jár!

COUNT SÁNDOR KÁROLYI (1831–1906), THE ACTIVE ARISTOCRAT

Keywords: *aristocrat; agrarian; cooperative movement; credit cooperative; consumers' and sale cooperative*

Count Sándor Károlyi (1831–1906) was a significant public figure of a narrow but very influential group of the national aristocracy. He proved his talent and commitment to the nation in various areas of the domestic political, economic and social life. He inherited not only the prestigious wealth of his ancestors, but also the positive qualities that characterized the Károlyis, who were always in the service of the community. In our historiography he is considered primarily the “father” of the Hungarian cooperative movement and the leader of the agrarian movement. Breaking with the public politicization, that was common in the era, he paid a lot of attention to the anomalies (credit, property policy, trade, social issues) of those areas that disadvantaged agriculture and agricultural producers. In order to achieve his goals, he used the opportunities provided by party politics and the weapon of the pressure of social organizations. In realizing his aspirations, Károlyi devoted a prioritized role to the ideology and organizational tools offered by the cooperative movement, with the help of which he wanted to realize his vision: the creation of a Hungary based on strong economic foundations and social self-determination based on the cooperative principles.

65 Károlyi Sándor Buday Barnának. 1904. nov. MNL OL P 389-4-5/b-N°5.

CONTELE SÁNDOR KÁROLYI (1831–1906), ARISTOCRATUL ACTIV

Cuvinte-cheie: *aristocrat; agrar; mișcare cooperaționistă; cooperativă de credit; cooperativă de consum și de desfășurare*

Contele Sándor Károlyi (1831–1906) a fost un personaj public important al unui grup foarte influent, dar restrâns la număr, de aristocrați naționali maghiari. Și-a dovedit talentul și devotamentul față de națiune în diferite arii ale vieții politice, economice și sociale domestice. Alături de averea prestigioasă a strămoșilor săi, Károlyi a moștenit și acele calități pozitive, care i-au caracterizat pe toți membrii familiei sale devotați serviciilor comunității. În istoriografia maghiară este considerat în primul rând fondatorul mișcării cooperaționiste și liderul mișcării agrariene. Delăsându-se de politica publică atât de generală vremii, s-a preocupat mai degrabă de rezolvarea anomaliilor acelor domenii (credite, politica privind proprietățile funciare, comerț, probleme sociale) în care agricultura și producătorii agricoli au fost vizibil dezavantajați. Pentru a-și atinge scopurile propuse s-a folosit de oportunitățile politicii de partid și de arma presiunii exercitate de organizațiile sociale. În realizarea aspirațiilor sale rolul prioritar le-au revenit ideologiei și instrumentarului organizațional al mișcării cooperaționiste, cu ajutorul cărora a încercat să-și atingă scopul: crearea unei Ungarii bazate pe fundații economice solide și pe auto-determinare socială sprijinită pe principii cooperaționiste.